

Brasnyó István

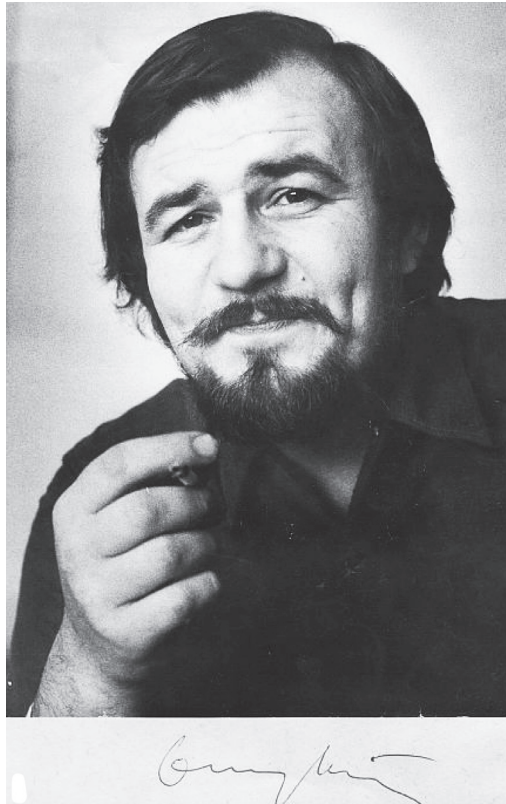
(1943–2009)

(*Születésének napján, augusztus 15-én*) Brasnyó Istvánnak nevezetes regényét, az 1979-ben a Forum Könyvkiadó gondozásában megjelent *Família* című terjedelmes regényét olvastam újra az író születésének hatvanötödik évfordulóján. Hogy Brasnyó István sok műve, emlékezetes verseskönyvek, más regények és elbeszéléskötetek, gyerekirodalmi alkotások mellett miért éppen a *Familiát*, nehéz megmondani, mert közben azért elővettem a *Tükrös Madonnát*, a *Maculát*, a *Hősávot* és más könyveit is az írónak. Talán azért, mert éppen a *Família* tűnt fel nekem sűrűre szótt titokzatosságával, múltidéző szándékának jelenidejűségével, hosszúra szabott, sokféle kanyargó mondatainak felidéző erejével, beszédmódjának a líra és a próza határán való lebegtetésével igazán élőnek és vonzóknak is. Ezen túlmenően azonban tartós olvasásélmény is fűz a regényhez.

Valamikor régen, majd harminc évvel ezelőtt ebben a regényben nemcsak az író egyik jelentős művét ismerhettem meg, hanem úgy láttam, távlatokat is nyitott múltunk – a kisebbségi múlt – megismerése felé, mégpedig a múltidéző Majtényi Mihály, Herceg János és mások műveitől eltérőt, nagyban különbözött. Leginkább abban, ahogyan a külső nyomásra és belső igénytelenség folytán egy kisebbségi közösség nagy történelmi viharok előszelében maga felé fordul, bezárkózik kisvilágába, hogy legalább valamennyit megőrizhessen mindabból, amit életében fontosnak tart. Nem vezethetett volna el akkoriban a *Família* olvasása ilyen irányba, ha nem láttam volna meg benne a regényforma megújításának, az elbeszélés lehetőségének újrafogalmazásának, az itthon honos narratív beszéd végleges elutasításának, egyszóval az akkortájt még modernnek mondott irodalom, ezzel együtt az időszerű irodalmi gondolkodás honosításának szándékát. Különbözött a *Família* az újabb itteni irodalomtól is, mert nem vagy csak

távolról szól bele az akkoriban dívó irodalmi vitákba, amelyek nagyon leegyszerűsítve az irodalom funkciójáról, a kisebbségi közösség életében betöltött szerepéről szólnak, és mostanáig nem csendesültek el. Brasnyó István már korábban is kívül állt ezeken a nemegyszer hátsó gondolatok irányította vitákon, és kívülállását éppen a *Famíliával* láttam megerősítettnek. Későbbi művei aztán éppen ennek a viszonylagos kívülállásnak jegyében születtek, csak hogy kívülállása akár elhagyatottságnak, magára maradottságnak is tűnhetett. A *Família* nyomán Brasnyó egyedül maradt az irodalomban, és ahogyan ez már történni szokott, amíg sorra jelentek meg a könyvei, egyre magányosabb lett az irodalmi élet peremvidékén. Ilyen értelemben a *Família* fordulópontot is jelentett Brasnyó irodalmában, de irodalmának megítélésében is. Ami akkor, az első olvasás idején még homályosnak látszott, ködbe veszőnek és bizonytalannak, mostanra, az újraolvasás idejében evidenciának tűnik fel. A *Família* nemcsak Brasnyó István életművének kimagasló teljesítménye, hanem a vajdasági magyar irodalomnak történeti jelentőséggel bíró műve, hiszen távlatokat nyitott, egy a korábitól, de a vele egyidejű irodalmi törekvésektől is különböző irodalmi érzékenységnek vált hírhozójává. Bori Imre irodalomtörténetében „szabálytalan” regénynek mondja a *Familiát*, igaz, idézőjelben mondja, ami azt is jelentheti, hogy szabálytalansága a regényírás valamilyen új szabályának bejelentése, vagy hogy másoktól eltérően Bori Imre, a regény szabálytalanságát kitüntetetésnek véli. Bárhogyan is van, a *Família* ma sem tűnik szabályos regénynek, bár narratív vonulatai mostanra kitisztultak, szigorúbban áttekinthetőnek látszanak, mint amilyenek megjelenésekor látszottak. Különösen a regény címe vált sokatmondóvá. Éppen a cím jelentésmezeje tartja egyben a regény egymást egyáltalán nem lineárisan, még csak motivikusan sem követő fejezeteit és bekezdéseit. A mozaikszerű építkezés mintha arra mutatna rá, hogy Brasnyó inkább a részletek, a különálló leírások, az önmagukban teljes felidézések, mintsem a nagyobb kompozíció mestere, aminek éppenséggel a família, a familiáris szavak jelentésének kiterjesztése és egyben jelképivé emelése mond ellent, hiszen a *Família* egymástól távolra esőnek látszó fejezeteit eme jelkép tartja egyben, mégpedig az ironia, sőt a szatíra felé hajlítva az elbeszélés beszédmódját, ami azt jelenti, Brasnyó erős kritikával beszél akár személyes, akár közösségi jelenségekről, más szóval inkább a megbélyegzés a szándéka, nem a megerősítés.

Érdeemes ezért egy pillantást vetni a regény *A nyári pavilon* című fejezetére. A regény központi fejezetének mondható *A nyári pavilon*. Nemcsak azért, mert ebben részint együtt van a família és benne kimondottan familiáris epizódot ad elő társaságának, a nyári pavilon úri látogatóinak, az egyik

Brasnyó István

regényhős, nevezetesen Wurda úr, aki lánya szüzességét ellenőriztette az anyjával, és ezt a történetet beszéli el, hanem azért is, mert benne Brasnyó, nem először és nem utoljára a regényben, hangot ad a família, a familiáris érzés működésének és közösségi szerepének, mégpedig ezekkel a szavakkal: „Utópiájuk – mármint a famíliába tartozók utópiájának – ideális társadalma csak középosztálybeliekből állana: dohos lelkű, elagyatlanodott, a legkisebb kockázat kilátásának hallatára magukat összevizező társaikból, akik a másét nem kívánják... de tőlük se kívánjon senki semmit... s alig túl a negyvenen nem átallanak tulajdon takarékos életmódjukra hivatkozni, igénytelenségükre, a nehéz időkre, de az ő »kis valóságukat« mindenképpen kötelességüknek érzik megőrizni, hiszen emberek sorsa múlik rajtuk, nemcsak a famíliájuké, hanem tisztességes bérlőknek és cselédeknek is, a *maguk szája elől* kell elvonni a betéví falatot, hogy egyszer azok is megállhassanak a tulajdon lábukon: ebből is kitűnik, hogy a nép, sőt a nemzet barátai, mert mindent meg kell alapozni, akárcsak egy nagy famíliát, és ez a *familiáris gondolat* az, ami sehogyan sem hagy nyugtot nekik. Ezt a leendő eszményi famíliát – szerintük – mentesíteni kell a söpredéktől, a kon-

kolytól, a háborgóktól, az erőszakoskodóktól, a nyugtalankodóktól; mert csak így lehet a világnak nyugta és a *rendeseknek* békéje, csak így kerülhet biztonságba érték és tulajdon, jó kezekbe a pénz és a vagyon.”

A második világháború előtti évtizedben érik be ez a „famiális gondolat”, a vihar előtti szélcsendben, amikor minden törekvés a szélcsend idejének meghosszabbítására irányul. Nem akármerre, hanem a „városban”, amely több bácskai és bánáti városból áll jól felismerhetően össze, ahol a régi Újvidék képe dominál, annak nyári pavilonjában, ahol együtt van a város úri népe és csupa adoma, kártya, sör meg bor a világ. Az önmagát kiválasztottnak vélő középosztály világa ez, ahol senki se túl gazdag, senki se túl szegény, mindenki közepes, és ennek a közepesnek minden fortélya arra irányul, hogy megőrizze a maga „kis világát”, a maga „rendes” „kis világát”, amit legmélyebbről a famíliát alkotók gondolata és törődése határoz meg. Mi is valójában ez a famíliá? Nagy „emberi anyaghalma” (Tandori Dezső) a famíliá. Hogy valaki odatartozzon, nem kell hozzá vérségi kapcsolat, elég némi, mondjuk középfokú iskolázottság, valamennyi örökség, nem túl nagy szerzett vagyon, békésnek látszó, holott gyűlölközéssel teli családi élet, meg persze afféle középfokú társasági élet, kaszinózás és bálozás, mindez távol, amennyire csak lehet távol a történelem menetétől, de nem függetlenül az éppen uralmon levőktől, a hatalom képviselőitől. A „rendeseknek békéje” meg világa ez, és Brasnyó István egész arcképcsarnokát rajzolja meg képviselőinek Georg Demetrius Hallertől, Mr. Kondrathon, Karcos Mariskán, a helyi kupleráj idegen neveket viselő kisasszonyain, cselédeken és szakácsnőkön, vásári szónokon és hírlapírón, feltörekvőkön és már fent levőkön, Vághelyi Péter Pál szerkesztő úron, akinek egyik költeményéről „Szirmai szerkesztő úr a *Kalangyától*” „megmondta, hogy egy valódi, mélyen érző *tehetség* dolgozata”, és akinek verses szerzeményeit később majd olvasni is lehet a *Famíliában*, mondom, mindezen rendeseken és kevésbé rendeseken át Yellinek úrig meg a vidéki delnőig, helyi politikusokig meg szélhámosokig és másokig terjed felfelé és lefelé, szélteben-hosszában a famíliá, ez a – megismétlem – „emberi anyaghalma”, az „egészséges nemzeti érzés” képviselője; egy közösség, amely kiveti magából az idegent, „és minden erejét egy tisztességes, *külső befolyástól* mentes *lelki közösségbe* való beágyazódásának szenteli”. Ez valójában a famíliá, ebből fakad a famiális érzés és gondolat. Egy nyúllelkű és nyúlzagú közösség, mert Brasnyó István regényében az egész famiális közösséget a „nyúltság” jellege és bűze hatja át, az állandóan szimatoló és rágcsgáló, menekülésre mindig kész nyúl mint jelkép.

A megjelenése óta eltelt évtizedek semmit sem vontak vissza a *Famíliá* értékvilágából és időszerűségéből. Nincs még egy olyan műve a vajdasá-

gi magyar irodalomnak, amely ilyen pontos képét festette volna meg egy sulyában és lélekszámában egyre fogyatkozó nemzeti kisebbségnek, leginkább a változatlan teherrel rátelepedő vidékiességnek, amelyből a regény első olvasása után majd három évtizeddel fájdalommal mondható, úgy látszik, nincs kivezető út. A *Família*ban felvonultatott figurák elbeszélői megformáltsága, az egész regényen végigvonuló ironikus szerzői távolságtartás, a szerkezet látszólagos szabálytalansága emelte Brasnyó István regényét a mai magyar irodalom élvonalába. Kár, hogy kevesen olvasták és ma még kevesebben olvassák.

(*Halálának napján, július 4-én*) Brasnyó István hatvanötödik születésnapján az író könyveiben lapoztam, régi, az első olvasás idejéből származó aláhúzásokra, jegyzetekre akadtam a könyvek lapjain, bekezdéseket, oldalakat olvastam el, korábbi olvasásélményekre emlékeztem, majd egyhuzamban újraolvastam *Família* című regényét, és megerősödött bennem a régi tapasztalat, miszerint a regény fordulópont az író életművében, egyúttal fordulópont bejelentése akkori prózaírásunkban: innen kezdődően az utak különváltak, az egyik út, Brasnyó útja, a kisvilág feltárása és leírása felé, a másik út, többeké, a kíséreltezés, nemegyszer a tételes megfogalmazás felé vezetett. És most, nem egészen egy év elteltével, Brasnyó István halálhírére, mit tehettem más, ismét az író könyveit vettem kézbe, nézegettem a borítókat, újra szembesültem régi fel- és bejegyzésekkel, újra emlékeztem, régi olvasásélmények óráit idéztem fel, és láttam magam előtt az író, aki az írásból élő kevesek sorába tartozott; sohasem volt könnyű az írásból megélni, az elmúlt évtizedekben szinte lehetetlen. Brasnyó István vállalkozott rá, nagyszámú könyve, verseskötetek, regények és prózák beszélnek a vállalkozás nagyságáról; monográfusa, Virág Zoltán, Brasnyó írásain gondolkodva éppenséggel az író és költő „szövegtengerét” írta körül. Valóban „tengernyi” irodalmat, verset és prózát hagyott ránk Brasnyó István, kivételesen gazdag életművet, és csak remélni lehet, világképe, szövegeinek nem múló értéke értő olvasókra talál majd az elkövetkező években, évtizedekben.

Halálának hírére valóban mit tehettem más, ismét a könyveit vettem kézbe. Még bennem a *Família* újraolvasásának élményével sokáig lapozgattam a *Maculát*, de ahhoz, életművének talán középpontjához, több idő kell és nyugalmasabb órák, mert azon a „szövegtengeren” hajózni más óriásregényekhez mérhető kalandos vállalkozás. És ekkor az 1972-ben kiadott *Lampion a fán* kisprózáit olvastam újra, mert benne, ahogyan Bori Imre is észlelte, a későbbi nagyobb kompozíciók lehetőségét véltem felismerni. Azt írta Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom történetében*, hogy a

„*Lampion a fán* című kötetének írásai már regényígéretként állnak össze, kétségtelemnélküli téve, hogy a mikrorészletekben meghódított, emlékekből kihámozott világ nagyobb epikus kép kidolgozására ösztönöz.” A *Lampion a fán* kötet íásaiban Brasnyó már eldöntötte, az a „mikrovilág”, amire korai verseiben és prózáiban rátalált, és ami majd egész későbbi munkásságát meghatározza, nagyobb formát igényel, ám semmiképpen sem igényel folyamatos elbeszélést, semmiképpen sem összefüggő és egyenes vonalú történetet, hanem a részletek, a villanások, az elsuhanó képek, az egymásra rakódott árnyalatok szinte teljes repertoárjának leírását igényli.

A *Lampion a fán* íásaiban még érezhető a lírai beszédmód vonzása; a kötet legtöbb írásának előterében, külön lapon és dőlt betűkkel szedve, prózaversnek vehető lírai futamok olvashatók, afféle néhol távoli, néhol közelebbi bevezetők a prózákhöz. A szövegek ilyen elrendezése azt mutatja, hogy Brasnyó munkásságában, bár mindig helye van a versnek, idővel a prózai beszéd válik uralkodóvá, ennek a beszédnek szótára születik meg, és ebből a szótárból egész epikai világkép épül fel. Brasnyó narrátora őrzi a lírai költő alakját, egy-egy mondatban, bekezdésben meg is mutatja, ugyanakkor az elbeszélő kívül marad a mondatokon és bekezdéseken, kívülről tekint a részletekre és történeteszilánkokra, nem vagy csak nagyon ritkán alakítja egymásutánira a történet menetét, mert végül nem is mond el teljes történetet, csak annyit mond, amennyi a történet egy-egy felvilágosító pontjáról, pillanatáról mondható. Egymást követik a kötet lapjain a történetrészletek, rendre a nyár, a tél, a tavasz kiragadott pillanatai, amelyekre az emberélet egy-egy perce vagy órája vetül rá. Teljes az összhang ember és természet között, bár mindvégig harcban állnak egymással. A természet ködök, esők, nagy havazások, sarak és csontig hatoló szelek, minden elfonnyasztó forróságok alakjában telepszik rá az ember életére, az ember pedig életével, szerszámaival, látomásaival áll ellent a győzelem minden reménye nélkül; halálára is úgy készül, ahogyan a természet csapásait fogadja, az „így van rendjén”, a „mit mondhatna erre az ember” nyugalomával, ami nem beletörődés, főként nem lemondás, hanem a természet törvényéhez való illeszkedés. A *Lampion a fán* kisprózáinak hősei alig különböznek egymástól, legfeljebb annyiban, hogy asszonyok és férfiak, hogy fiatalok és öregek, hogy gyerekkorúak és élemedettek; egy-két kivétellel mindannyian szegények, ám a kivételek, a követ, az úr, az állatorvos, mind sorra szenvedélyük rabjaként kimúlnak, és nem marad utánuk úr. Másságukban csak ellenpontok, tehát igazából nem is kivételek; egy-egy a múltból ittfeljejtett színfoltok csupán.

8 Brasnyó István egészében megbízik a leírásban; hol álomképeket, hol titokzatos látványokat, hol csak felvillanó tájképeket illeszt egymásba, ám

a képeket mind sorra személyekhez köti, hiszen a kép is csak akkor van, ha látja valaki. Brasnyó prózájának nagyszámú hőse főként csak képeket lát, és ezekben a képekben önmagát is meglátja. Mindannyiuknak neve van, egy-egy pillanatra életük és sorsuk is feltűnik, de aztán mindannyian beépülnek abba az eltéveszthetetlenül brasnyói tájba, aminek van valósága, ugyanakkor azonban valóságon túli tájak ezek. Lehet ezeket szürrealista képeknek mondani, rájuk lehet vetíteni a mágikus realizmus retorikáját, akár a fantasztikum felől is olvashatók, ám Brasnyó mindezeket a tájképeket és látomásokat helyhez köti. Az emlékezet térképen is kikereshető helyszínéhez. A *Lampion a fán* kötet Bartel című rövid novellájának lírai bevezetője nevezi meg pontosan e helyet: „Nagy bajuszát rágva, verejtékezve és siránkozva traktorvezetői vizsgát tett 1955-ben, hatvankét éves korában, amikor elvették tőle a lovakat, és sehogyan sem tudta visszakönyörögni őket; utóbb közismert egyéniség lett az egyetlen, 19 kilométer és 700 méter hosszúságban kiépített út mentén.” A novella prózaversnek vehető bevezetője tényeket közöl, nyilván a címben szereplő Bartel életének tényeit, ám e semlegesnek tűnő tények mélyén dráma rejlik, annak az embernek a drámája, akitől valamit elvettek, és valami idegent adtak helyette; Bartel a lovát könyörögné vissza, és a novella arról szól, hogy éjnek idején Bartelt hívják, „amikor elkezdenek elleni a lovak”, mert ilyenkor mindenki más elkóborol. Nyilván ezért is lett „közismert egyéniség” a majd húsz kilométer hosszúságban kiépített út mentén. És innen kezdődően ez az út lesz majdnem megkerülhetetlen hőse Brasnyó írásainak. Szó sem esik arról, hogy honnan jön és hová vezet ez az út, nem derül ki, hogy mi célból építették, az azonban jól látható, hogy valahol nem messze a folyótól, ám messze minden nagyobb településtől, talán a pusztában, talán a sík vidék kellős közepén épült, s mint ilyen megváltoztatta az emberek életét, lovak helyett traktorra ültette őket. Beleszólt az út az életbe, és a beleszólás – Brasnyó prózáinak és verseinek értelmezése szerint – megváltoztatta az emberek életét. Amit életnek tudtak, és amit élni tudtak, emlékeké változtatta, múlttá tette az évek hosszú során kialakult tapasztalatokat és életmeneteket; innen kezdődően a szavak veszik át az ember életében a főszerepet. Csak kevesen szólalnak meg a *Lampion a fán* prózáinak hősei közül, nincs párbeszéd ezekben az írásokban, mindenki csak magának és magában beszél, mert mindenki egyedül van, bár a brigádba tartozik, és a brigádnak a névsorát Brasnyó meg is adja a kötet utolsó írásában. Szinte minden brigádtaghoz tartozik egy-egy próza, mások több prózában is előfordulnak, de szavaikra szinte sohasem kapnak választ, mert nincs, aki válaszoljon nekik azon a „19 kilométer és 700 méter hosszúságban kiépített út mentén”.

Regénykezdeménnyé a *Lampion a fán* prózáit éppen a történések pontosan kijelölt helyszíne, az út teszi. Éppen azért, mert célja és rendeltetése meghatározatlan, mert nem vezet sehová, csak van, és létezésében jelképpé alakul, a mulandóság, az elveszelődés, a kihalás szimbólumává. Az útnak a kötet prózáiban kimondatlanul is összefüggő története van. Nagyszámú történetzilánkból, részletből, egy-egy képből kialakított története az útnak, bár az út neve a kötetben csak az idézett helyen fordul elő, fogja össze a látszólag széttartó történetdarabokat, apró villanásokat és látványokat. Az út mellett még a folyónak van ehhez hasonló szerepe Brasnyó novelláiban, ám a folyó közvetlen része lesz egy-egy történetnek, és jelentése ezáltal veszít súlyából, azaz megnevezése nem fordul át jelképbe, miként az úttal történt. A *Lampion a fán* mint regénykezdeményezést csak megerősíti a brigád 38 névből álló „lajstroma”, amit Konó Ojörgi tintaceruzával írt „a mázsaház falára”. „Jó ideig úgy is állt ott az egész, aztán átmeszelték, végül pedig lebontották a mázsaházat, körülbelül az istállókkal egyidőben.” Eltűnt a falról a brigád lajstroma; akik ott voltak a névsoron, mindannyian átkerültek Brasnyó István prózájába. Nem csak az 1972-ben megjelent kötet prózáiba. Aki ezen az átváltozáson elgondolkodik, regényként éli meg a *Lampion a fán* prózáit.